

Др Ана Баџрићевић*

Институт за криминолошка и социолошка истраживања

ORCID: 0000-0002-1727-4222

УЛОГА УСТАНОВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**

САЖЕТАК: Озелењавањем установа за извршење кривичних санкција већ деценијама се доприноси хуманизацији услова живота и рада како лица лишених слободе, тако и запослених у заводима широм света. Учествовање осуђених лица у различитим програмима везаним за озелењавање завода, али и простора изван њих, попут садње дрвећа, цвећа, воћа и поврћа вишеструко је корисно и има неколико аспеката. Оно се може посматрати као вид радног ангажовања осуђених лица, али и као део њиховог образовања, будући да осуђена лица на тај начин стичу знања, вештине и потврду о поседовању истих, што им олакшава запошљавање након издржане казне.

Озелењавање установа за извршење кривичних санкција погодује и психо-физичком бољитку осуђених лица, њиховој успешнијој ресоцијализацији и лакшем подношењу затворских депривација. Истовремено, озелењавањем се поспешује и промовише исправан однос према животној средини у смислу њеног очувања, одрживог коришћења и унапређивања. Имају-

---

* e-mail: a.batricevic@yahoo.com, виши научни сарадник.

Овај рад представља резултат ангажовања аутора у складу са Планом и програмом рада Института за криминолошка и социолошка истраживања за 2024. годину (ев. бр.: 451-03-66/2024-03/ 200039) са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

** Рад је примљен 24. 11. 2023. године, а прихваћен је за објављивање 12. 3. 2024. године.

ћи у виду актуелне еколошке изазове, чини се оправданим да се заштита животне средине постави као један од приоритета јавних политика, те да се и установе за извршење кривичних санкција укључе, односно наставе са укључивањем у различите еколошке пројекте. У складу са тим, аутор у овом раду анализира теоријске, правне и практичне аспекте озелењавања установа за извршење кривичних санкција, сагледавајући њихово озелењавање као поље преплитања пенологије и екологије и простор за спровођење иновативних програма ресоцијализације.

Кључне речи: озелењавање, екологија, извршење кривичних санкција, осуђена лица, ресоцијализација

УВОДНА РАЗМАТРАЊА – ЗНАЧАЈ И РАЗВОЈ ОЗЕЛЕЊАВАЊА УСТАНОВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Улога животне средине у процесу ресоцијализације осуђених лица

Досадашња истраживања из различитих научних области потврдила су да контакт са природом делује благотворно на човеково здравље како у физиолошком, тако и у психолошком смислу.¹ Боравак у природи ублажава анксиозност, увећава осећај задовољства сопственим животом, умањује агресивност, редукује симптоме поремећаја пажње и хиперактивности, подстиче друштвено прихватљиво понашање, снижава крвни притисак, поспешује постоперативни опоравак, јача имунитет и побољшава опште здравствено стање.² У светлу тих сазнања, током последњих неколико деценија се у многим здравственим установама све чешће праве баште и велики прозори са погледом на исте, а инсистира се и на спровођењу активности попут боравка на отвореном или баштованства, где додир са природом представља кључни елемент терапеутског програма.³ Истовремено, појачава се и интересовање научне и шире јавности за испи-

---

¹ Sandifer, P. A., Sutton-Grier, A. E., Ward, B. P. (2015). Exploring connections among nature, biodiversity, ecosystem services, and human health and well-being: Opportunities to enhance health and biodiversity conservation. *Ecosystem Services*, 12, 3.

² Frumkin et al., (2017), према: Moran, D. (2019). How the prison environment can support recovery. *Prison Service Journal*, (242), 46.

³ Aslan, L. (2016). A Qualitative Evaluation of the Phoenix Futures Recovery Through Nature Program: A Therapeutic Intervention for Substance Misuse. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 11 (2), 93–108, према: Moran, D. (2019). *Op. cit.*, 46.

тивање ефеката озелењавања на психо-физичко здравље и благостање лица која бораве у установама за извршење кривичних санкција. Наиме, са подизањем друштвене свести о повезаности између стања животне средине и здравља људи, посебно расте заинтересованост за проучавање ефеката заводског окружења на осуђена лица, односно на њихову ресоцијализацију и превазилажења затворских депривација. При томе се не води рачуна само о утицају окружења на здравље и благостање осуђених лица, већ и на добробит запослених у установама за извршење кривичних санкција, који су такође изложени интензивном стресу.⁴

Упркос интересовању научне и шире јавности за ову проблематику, број до сада спроведених истраживања о утицају природног окружења на различите аспекте издржавања казне лишења слободе прилично је скроман. Истраживања о утицају озелењавања здравствених установа на оздрављење пацијената су бројнија, али се њихови резултати не могу без резерве користити као аргументи приликом процењивања могућег утицаја озелењавања установа за извршење кривичних санкција на успешност ресоцијализације осуђених лица.⁵ Наиме, треба имати у виду да се, упркос одређеним сличностима, ипак ради о установама различитог типа и процесима који зависе од различитих фактора.

Ако се изузму пионирски покушаји хуманизације и озелењавања затвора, представљени у посебном делу овог рада, може се констатовати да озбиљније промене на том плану почињу да се дешавају тек од осамдесетих година двадесетог века, када су Мур (Moore, 1981) и Вест (West, 1986) утврдили да поглед из затворске ћелије значајно утиче на здравствено стање осуђених лица.⁶ На то је најпре указао Мур 1981. године, када је објавио научни рад којим је потврдио да су осуђена лица која су имала поглед на зеленило ређе пријављивала здравствене проблеме служби здравствене заштите.⁷ Слично је потврђено и истраживањем

---

⁴ Moran, D. (2019). How the prison environment can support recovery. *Prison Service Journal*, (242), 45.

⁵ *Ibid.*, 46.

⁶ Moore, E. O. (1981). A prison environment's effect on health care service demands. *Journal of Environmental Systems*, 11, (1), 17–34; West, M. (1986). *Landscape Views and Stress Response in the Prison Environment* (MA Thesis). Seattle: University of Washington, preма: Lindemuth, A. (2007). *Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the US: Precedents and Contemporary Applications*. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8 (1), 88.

⁷ Moore, E. O. (1981). *Op. cit.*, 17–34; Lindemuth, A. (2007). *Op. cit.*, 88; Moran, D. (2019). *Op. cit.*, 46; Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020) *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 141.

спроведеним у два затвора у Илиноису, које је показало да су и осуђена и запослена лица у тим заводима била смиренија и бољег здравља када им је био омогућен приступ садржајнијем и привлачнијем погледу.⁸ У прилог томе говори и једна упоредна студија спроведена у Великој Британији и Норвешкој, чији су резултати представљени 2018. односно 2019. године.⁹ У поменутој студији анализирани су изјаве оних осуђених лица која нису имала приступ зеленим површинама током издржавања казне, а у вези са добробити коју би им, према њиховој процени, донео додир са природом.¹⁰ Још једна студија о ефектима контакта осуђених лица са природом спроведена релативно скоро у Великој Британији показала је да уношење елемената природе у простор у којима та лица бораве, што у виду зелених површина што у облику великих фотографија, чини да се она осећају смиреније.¹¹

Неспорно је да превазилажење затворских депривација и успешност ресоцијализације осуђених лица у знатној мери зависе управо од њиховог физичког и менталног здравља и благостања.¹² Стога се не може очекивати да се осуђена лица успешно ресоцијализују и реинтегришу у друштвену заједницу по изласку на слободу уколико су током издржавања казне лишења слободе боравила под нехуманим условима или под условима који су можда формално испуњавали минималне стандарде људских права, али нису били подстицајни у смислу да нису погодвали њиховом менталном и физичком бољитку.

Посебно значајан аспект утицаја озелењавања установа за извршење кривичних санкција на успешност ресоцијализације осуђених лица односи се на допринос природног окружења лечењу зависности од психоактивних супстанци. Питање какво окружење погодује лечењу

---

⁸ Spafford, A. (1991). *The Prison Landscape and the Captive Audience: Is Nature Necessity or Amenity?* Landscape Architecture, University of Illinois, Urbana-Champaign, preма: Lindemuth, A. (2007). Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the US: Precedents and Contemporary Applications. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8, (1), 89; Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 141.

⁹ Moran, D., Turner, J. (2019). Turning over a new leaf: The health-enabling capacities of nature contact in prison. *Social Science & Medicine*, 231, 62–69.

¹⁰ Moran, D. (2019). How the prison environment can support recovery. *Prison Service Journal*, (242), 47.

¹¹ *Ibid.*, 48.

¹² Више о томе: Batrićević, A., Ilijić, Lj. (2014). Health Care of Prisoners as a Crime Prevention Factor: General Standards and Conditions in Serbia. *Y: Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol. 1 – International Scientific Conference „Archibald Reiss Days“*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 441–450.

зависности психоактивних супстанци део је много шире дискусије о томе какав тип окружења уопште погодује опоравку од болести и трауме. Досадашња истраживања су потврдила да окружења која генерално доприносе здрављу и благостању такође поспешују лечење од различитих облика зависности.¹³ То је изузетно важно ако се има у виду да је међу лицима лишеним слободе заступљен и значајан проценат зависника од психоактивних супстанци.¹⁴ Штавише, постоје и истраживања која потврђују да отприлике једна петина осуђених лица злоупотребљава опојне дроге током издржавања казне лишења слободе и то по обрасцима који се не разликују много од оних који се практикују на слободи.¹⁵ То је озбиљан проблем, који се још увек не решава на адекватан начин, јер третман није усмерен на зависност од дроге.¹⁶ Наиме, уочено је да ограниченост затворске установе да примени адекватан рехабилитациони третман према осуђеним лицима, те осмишљавање и примена класичног затворског третмана и на зависнике доводе до занемаривања проблема зависности, чије се дејство уочава по изласку осуђеног лица на слободу и то по правилу у виду рецидивизма.¹⁷ У том контексту је важно да се озелењавање установа за извршење кривичних санкција сагледа и као један од фактора који могу допринети успешности третмана одвикавања осуђених лица од опојних дрога а, на тај начин, и превенцији рецидивизма, макар у оним случајевима када би он био изазван зависношћу од опојних дрога.

---

¹³ Moran, D. (2019). How the prison environment can support recovery. *Prison Service Journal*, (242), 44.

¹⁴ Батрићевић, А. (2011). Заштитник грађана и поштовање права затвореника у Републици Србији. *Бранич*, 124, (1–2), 150; Кљајевић, С. (2017). Истраживања злоупотребе дрога и третман зависности у пенитенсијерним установама. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16, (2), 224.

¹⁵ Gillespie, W. (2005). A multilevel model of drug abuse inside prison. *The Prison Journal*, 85, (2), 223–246, према: Кљајевић, С. (2017). *Op. cit.*

¹⁶ Jovanić, G., Petrović, V. (2020). Neusaglašenost kriminalne etiologije i penalnog tretmana osuđenih zavisnika od droga. *Zbornik rezimea – stručno-naučna konferencija sa međunarodnim učešćem „Dani defektologa Srbije“*, Beograd, 20–23. 2. 2020. Beograd: Društvo defektologa Srbije, 174.

¹⁷ *Ibid.*

**Примери озелењавања установа
за извршење кривичних санкција у свету
– од пионирских до савремених програма озелењавања**

Један од првих покушаја озелењавања установа за извршење кривичних санкција у 20. веку везује се за казнено-поправни завод Синг Синг у Осинингу у држави Њујорк, у којем су почевши од 1921. године присутне баште, ружичњаци, алеје сезонских и трајних биљака, са клупама и стазама за шетњу.¹⁸ Заслуга за озелењавање овог затвора припада тадашњем управнику истог, док је сама идеја потекла од једног од осуђених лица, које је и само по својој жељи било ангажовано на раду у баштама Синг Синга, што је имало изузетно позитиван утицај на његово здравље.¹⁹

Још један пример озелењавања установа за извршење кривичних санкција са почетка 20. века представља казнено-поправни завод Бедфорд Хилс, завод највишег степена сигурности, основан 1901. године у истоименом насељу у држави Њујорк као установа за преваспитавање жена које су учиниле лакша кривична дела.²⁰ Ова установа има дугу историју примене различитих експерименталних програма рада са осуђеним лицима, а један од њих је и дечји центар који обухвата обданиште, центар за дневни боравак и канцеларије за права детета и који има за циљ да помогне осуђеницама да одрже контакт са својом децом током издржавања казне.²¹ Значај дечјег центра за озелењавање ове установе огледа се у томе што се управо у оквиру овог програма родила идеја да се двориште поред собе за посете преуреди у врт у којем би осуђенице могле да бораве са својом децом када им она дођу у посету.²² Због недостатка финансијских средстава, са овим пројектом отпочело се тек 2005. године када је уз подршку волонтера направљен врт са одговарајућим мобилијаром.²³

Пример доприноса озелењавања решавању многобројних проблема у установама за извршење кривичних санкција свакако је и острво Рајкерс (Rickers Island) у Њујорку, на којем је прва казнена установа изграђена 1935. године, да би њихов број до данас порастао на десет.²⁴ Овај казне-

¹⁸ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020) *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 148.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, 149.

²¹ *Ibid.*, 150.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

но-поправни завод деценијама је важио за веома насилан и неуређен, а до ескалације насиља и проблема у њему долази почетком деведесетих година двадесетог века, када је утростручен број лица која су се у њему налазила на издржавању казне. Међутим, почевши од 1994. године ова установа претрпела је корените промене на организационом нивоу, чиме је омогућено стварање једног безбедног окружења, подобног, између осталог, и за спровођење програма озелењавања.²⁵ Тако је током 1997. године у сарадњи са њујоршким Друштвом за хортикултуру почела примена програма Зелена кућа, који осуђеним лицима пружа могућност да прођу кроз професионалну обуку из области уређења и одржавања вртова и кроз који годишње прође око 100 учесника.²⁶ Острво Рајкерс данас има и врт са лептирима и птицама, као и башту са лековитим биљкама, повртњак, језеро, водопад, поплочане стазе и стакленик који у зимском периоду служи као учионица и радионица.²⁷ Осуђена лица која су ангажована на програму хортикултуре учествују и у узгајању биљака и изради парковског мобилијара за градске школе, паркове и друге јавне просторе у сиромашнијим деловима града, а поврће које узгајају се донира прихватилиштима за одрасла лица.²⁸ По завршетку програма, осуђена лица добијају сертификат као потврду о стеченом знању, што им омогућава да постану део посебног постпеналног програма који спроводи поменуто друштво за хортикултуру.²⁹

---

²⁵ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 151.

²⁶ Lindemuth, A. (2007). Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the US: Precedents and Contemporary Applications. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8 (1), 93, prema: Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Op. cit.*, 153.

²⁷ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Op. cit.*, 154.

²⁸ *Ibid.*, 155.

²⁹ Lindemuth, A. (2007). *Op. cit.*, 155.

**ПРАВНИ ОКВИРИ
ОД ЗНАЧАЈА ЗА ОЗЕЛЕЊАВАЊЕ УСТАНОВА
ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА**

**Право лица лишених слободе на хумане услове живота
током издржавања казне, укључујући и право
на здраву животну средину**

*Међународни правни извори од значаја за заштиту
људских права лица лишених слободе, укључујући и право
на здраву животну средину*

До данас је усвојен већи број међународних правних извора који садрже одредбе од значаја за поштовање и заштиту основних људских права лица лишених слободе, а међу њима се као најзначајнији могу издвојити: 1) Стандардна минимална правила Уједињених нација за поступање са затвореницима (позната и као Манделина правила) из 1955. године³⁰ (у даљем тексту: Стандардна минимална правила);³¹ 2) Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака из 1984. године;³² 3) Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године;³³ 4) Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године;³⁴

³⁰ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), UNODC. Преузето 25. 8. 2023. са: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

³¹ V.: Nikolić, Z. (2005). *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Batrićević, A. (2011). *Zaštitnik građana i poštovanje prava zatvorenika u Republici Srbiji*. *Branich*, 124 (1–2), 136; Stevanović, Z. (2012). *Zatvorski sistemi u svetu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 59; Plijić, Lj. (2014). *Osuđeni i deprivacije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 28.

³² Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 9/1991; Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 16/2005. и 2/2006. и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 7/2011. Више о томе: Соковић, С. (2006) Спречавање тортуре у извршењу кривичних санкција – релевантни међународни правни стандарди. *Специјална едукација и рехабилитација*, 1 (1–2), 173; Batrićević, A. (2011). *Op. cit.*, 137.

³³ Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 7/1971.

³⁴ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом бр. 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских

5) Конвенција о спречавању мучења и нехуманих или понижавајућих казни или поступака из 1987. године³⁵ и 6) Европска затворска правила, усвојена 1987. године;³⁶ а ревидирана 2006.³⁷ и 2020 године.³⁸

Иако набројани међународни правни извори не говоре изричито о еколошким аспектима казне лишења слободе нити о праву осуђених лица на здраву животну средину, поједине њихове одредбе, које се тичу превасходно заштите основних људских права осуђених лица, свакако имају индиректног значаја за заштиту тог права. Значај ових правних извора огледа се пре свега у томе што пружају минималне стандарде за поштовање људских права осуђених лица, које би требало следити и када је у питању гарантовање и поштовање права осуђених лица на здраву животну средину, као једног од данас већ широко афирмисаних људских права.

У том смислу, посебно је важно истаћи да је у тачки 57. Стандардних минималних правила констатовано да је казна затвора (као и друге мере које доводе до изолације преступника од спољног света) тешка самим тим што лишава појединца слободе, одузимајући му право да располаже својом личношћу. Следствено томе, истом одредбом прописано је да, осим када су у питању мере оправданог издвајања и мере одржавања дисциплине, систем издржавања казни не треба да повећава патње

права и основних слобода, Протокола бр. 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободe који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола бр. 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола бр. 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола бр. 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола бр. 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005. и 7/2005. и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/2010. и 10/2015.

³⁵ Закон о ратификацији Конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњивања, изменјене и допуњене Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/2003.

³⁶ Recommendation R(87)3 of The Committee of Ministers to Member States on The European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 12 February 1987 Преузето 25. 8. 2023. са: <https://rm.coe.int/16804f856c>

³⁷ Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies). Преузето 25. 8. 2023. са: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>. Више о томе: Паповић, Ј. (2012). Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 62, 605–617.

³⁸ Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. *Op. cit.*

које саме по себи већ произлазе из тог положаја. Такође, треба нагласити да је у тачки 58. Стандардних минималних правила одређено да сврха и оправдање казни и мера лишења слободе леже у настојању да се друштво заштити од криминалитета, те да таква сврха може бити оправдана само ако се време лишења слободе искористи на начин који ће допринети да осуђено лице по изласку на слободу буде не само вољно већ и способно да живи у складу са законом као и да се стара о својим потребама. Због тога је тачком 59. Стандардних минималних правила предвиђено да се ради остварења поменутог циља могу користити различита поправна, васпитна, морална и друга средства, као и сви други расположиви облици помоћи, а у сагласности са потребама сваког појединачног осуђеног лица.

У контексту услова живота у затвору, у које свакако спада и животна средина, треба истаћи и да је тачком 60. Стандардних минималних правила прописано да режим извршења казни треба да тежи смањењу разлика које постоје између живота у затвору и живота на слободи, посебно ако се покаже да те разлике доприносе слабљењу осећаја одговорности осуђеног лица или поштовања достојанства његове личности. У складу са тим, у тачки 65. Стандардних минималних правила наглашено је да поступање са лицима осуђеним на казну или меру која подразумева лишење слободе треба да има за циљ да, у границама у којима трајање казне дозвољава, створи код њих вољу и способност да након изласка на слободу наставе да живе поштујући закон, као и да зарађују колико им је потребно за живот. Истом одредбом прописано је да то поступање треба да буде подобно да код осуђених лица подстакне самопоштовање и развијање осећаја одговорности.

Европска затворска правила такође садрже низ одредби од значаја за заштиту људских права лица лишених слободе, укључујући и право на здраву животну средину, чија гаранција, иако није изричито поменута, произлази из саме суштине и основних принципа овог документа. Наиме, у првом делу Европских затворских правила, који је посвећен општим принципима извршења казне лишења слободе, прописано је да се према свим лицима лишеним слободе мора поступати уз поштовање њихових људских права, као и да лица лишена слободе задржавају сва права која им нису законито одузета одлуком којом се осуђују или задржавају у притвору. Поред тога, у истом делу је истакнуто и да ограничења за лица лишена слободе треба да буду минимална неопходна и сразмерна легитимном циљу због ког су наметнута, као и да живот у затвору треба да буде што је могуће приближнији позитивним аспектима живота у заједници. Коначно, у оквиру општих принципа извршења казне лишења слободе, у Европским затворским правилима је прописано да сви затвори

треба да буду уређени тако да омогућавају реинтеграцију у слободно друштво лица која су била лишена слободе.

У другом делу Европских затворских правила, који је посвећен прописивању минималних стандарда у погледу услова за затварање, истакнуто је да услови смештаја осуђених лица, а нарочито просторије за спавање, морају бити такви да се сачува људско достојанство и, колико год је могуће, поштује приватност и испуњавају захтеви за одржавање здравља и хигијене, водећи рачуна о климатским условима и нарочито о површини пода, запремини ваздуха, осветљењу, грејању и вентилацији. Осим тога, у овом делу Европских затворских правила прописано је и да у свим објектима у којима осуђена лица бораве морају постојати довољно велики прозори како би се омогућило читање и рад уз природно светло у нормалним условима и доток свежег ваздуха, осим уколико не постоји одговарајући систем за вентилацију. Такође, у истом делу Европских затворских правила прописано је и да осуђеном лицу треба да буде пружена могућност да сваког дана вежба најмање један сат на свежем ваздуху, уколико то дозвољавају временске прилике. Дакле, иако не говоре изричито о праву осуђених лица на здраву животну средину, јасно је да Европска затворска правила прописују стандардне минималне услове који морају бити испуњени у свакој установи за извршење кривичних санкција, а који су по својој природи такви да заправо стварају предуслове за поштовање права на здраву животну средину, заједно се осталим људским правима осуђених лица.

Правни извори од значаја за заштиту људских права лица лишених слободе у Републици Србији, укључујући и право на здраву животну средину

Када је у питању национално законодавство, за заштиту и остваривање права лица лишених слобода на хумане услове живота током издржавања казне најзначајније су одредбе следећих правних извора: 1) Устава Републике Србије,³⁹ 2) Закона о извршењу кривичних санкција,⁴⁰ 3) Закона о заштитнику грађана,⁴¹ и 4) Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора.⁴²

---

³⁹ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006. и 115/2021.

⁴⁰ Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014. и 35/2019.

⁴¹ Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 105/2021.

⁴² Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Службени гласник РС*, бр. 110/2014. и 79/2016.

Ст. 1. чл. 28. Устава Републике Србије прописано је да се према лицу лишеном слободе мора поступати човечно и са уважавањем достојанства његове личности. Међутим, иако се често употребљава, како у етичком и политичком тако и у религијском, психолошком и правном дискурсу, појам достојанства не може се емпиријски доказати нити дефинисати.⁴³ У складу са тим, у правним изворима до сада није успостављено ниједно изричито одређење појма достојанства, премда је неспорно да је у питању један „кишобран појам“ под који се могу подвести многи други појмови и идеје.⁴⁴ Као тачка сусрета права и етике, и то не само на филозофско-теоријском нивоу, већ и на нивоу примене правне норме у пракси, достојанство се може посматрати и као морална категорија и као правна норма.⁴⁵ Одређено као правна норма, достојанство има троструку природу у смислу да представља правно начело, субјективно право и правну обавезу.⁴⁶ Практични аспект појма достојанства највише долази до изражаја приликом примене норми кривичног права, као што је то управо случај са извршењем казне лишења слободе. Наиме, неспорно је да кривично право подразумева примену одређене принуде, која сама по себи подразумева одузимање достојанства, из чега следи да кривично право носи у себи ризик по повреду људског достојанства.⁴⁷ Истовремено, кривично право представља и последњу линију одбране људског достојанства, јер људско достојанство представља заштитни објект бројних кривичних дела, те се може констатовати да је људско достојанство у исто време и заштићено и угрожено кривичним правом.⁴⁸ Због тога је изузетно важно да се приликом извршења казне лишења слободе људско достојанство испоштује, у складу са претходно цитираном уставном одредбом, при чему исту треба тумачити у складу са релевантним законским и подзаконским актима као и ратификованим међународним документима.

Права лица лишених слободе загарантована су и одредбама Закона о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС) и то најпре у оквиру одредаба које су посвећене заштити права лица према којима се извршавају кривичне санкције уопште, а затим и посебно, у оквиру одредби којима су прокламована права лица која се налазе на издржавању казне затвора. Пре свега, треба нагласити да је ст. 1, чл. 6. ЗИКС прописано

⁴³ Nenadić, S. (2022). Pretpostavka nevinosti i dostojanstvo ličnosti. *Studia Iuridica Montenegrina*, 4 (1), 27.

⁴⁴ *Ibid.*, 26.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, 28.

⁴⁷ *Ibid.*, 29.

⁴⁸ *Ibid.*

да се кривична санкција извршава на начин којим се јемчи поштовање достојанства лица према коме се она извршава (чл. 6, ст. 1. ЗИКС). Следствено томе, према ст. 2. истог члана, забрањени су и кажњиви поступци којима се лице према коме се извршава кривична санкција подвргава било каквом облику мучења, нечовечног или понижавајућег кажњавања или поступања, злостављања или експериментисања (чл. 6, ст. 2. ЗИКС). Такође, у складу са ст. 3. поменутог члана кажњиво је вршење принуде према лицу према коме се извршава кривична санкција, ако је та принуда несразмерна потребама извршења санкције (чл. 6, ст. 3. ЗИКС).

Чињеница да је неком лицу изречена кривична санкција, укључујући и казну лишења слободе, не повлачи за собом нужно и ускраћивање том лицу основних људских права. Напротив – ст. 1, чл. 8. ЗИКС-а прописано је да лице према коме се извршава кривична санкција има право на заштиту основних права прописаних Уставом, ратификованим међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и тим законом (чл. 8, ст. 1. ЗИКС). Ст. 2. истог члана истакнуто је да лице према коме се извршава кривична санкција може бити ограничено у основним правима само у мери неопходној за извршење кривичне санкције и у поступку прописаном тим законом (чл. 8, ст. 2. ЗИКС).

У оквиру треће главе ЗИКС, посвећене извршењу казне затвора, загарантован је значајан број права која припадају осуђеним лицима. Једно од тих права јесте и право на човечно поступање, прокламовано чл. 76. ЗИКС, у којем је наведено да свако мора поштовати достојанство осуђеног лица, као и да нико не сме угрозити његово телесно и душевно здравље. У складу са тим, чланом 77. ЗИКС прописано је да осуђено лице има право на смештај који одговара савременим хигијенским условима и месним климатским приликама. Како би се тај захтев испунио, потребно је да просторије у којима осуђени живе и раде буду чисте, суве, проветрене, загрејане и довољно осветљене, како природним, тако и вештачким светлом које омогућава читање и рад без сметњи за вид, што је прописано ст. 1, чл. 79. ЗИКС.

За остваривање права осуђеног лица на здраву животну средину током издржавања казне лишења слободе од значаја је и чл. 80. ЗИКС којим је прописано да осуђено лице има право да на свежем ваздуху изван затворених просторија у слободно време проведе најмање два сата дневно.

Заштитник грађана има значајну улогу у заштити и остваривању људских права лица лишених слободе, укључујући и њихово право на хумане услове живота током издржавања казне, а, следствено томе, и њихово право на здраву животну средину, као предуслов за реализацију свих осталих права. Према чл. 19. Закона о заштитнику грађана (у даљем

тексту: ЗЗГ), овај орган овлашћен је да контролише законитост и правилност рада органа управе, ради утврђивања да ли је њиховим актима, радњама или нечињем дошло до кршења права грађана зајемчених Уставом, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права, законима, другим прописима и општим актима Републике Србије (чл. 19, ст. 1. ЗЗГ). Заштитник грађана представља додатну, независну карику у ланцу контроле рада органа управе, чије је постојање нарочито потребно у случају лица лишених слободe, будући да она борове у установи тоталног типа⁴⁹ уз ограничену комуникацију са спољним светом, те да стога постоји повишен ризик да она постану жртве злоупотребе или самовоље⁵⁰

За заштиту права лица лишених слободe од посебног је значаја ст. 1, чл. 25. ЗЗГ, којим је предвиђено да Заштитник грађана може без претходне најаве и ометања, прегледати места у којима се налазе лица лишена слободe, лица којима је ограничена слобода кретања и места где су смештене или борове групе чија права штити, а посебно места под контролом полиције и Војске Србије, притворске јединице, заводе за извршење кривичних санкција, психијатријске установе, прихватилишта за странце и центре за азил (чл. 25, ст. 1. ЗЗГ). Ст. 2. истог члана прописано је да Заштитник грађана има овлашћење да са лицима која затекне на поменутих местима разговара насамом, као и да прегледа све инсталације и другу опрему, али и да приступи сваком документу и податку, у складу са законом којим се уређује тајност података (чл. 25, ст. 2. ЗЗГ).

У складу са чл. 27. ЗЗГ, Заштитник грађана покреће поступак по притужби грађана или по сопственој иницијативи (чл. 27, ст. 1. ЗЗГ), а поред права на покретање и вођење поступка, Заштитник грађана има право да пружањем добрих услуга, посредовањем и давањем савета и мишљења о питањима из своје надлежности делује превентивно, у циљу унапређења рада органа управе и унапређења заштите људских права и слобода (чл. 27, ст. 2. ЗЗГ). Пре подношења притужбе Заштитнику грађана, подносилац је дужан да покуша да заштити своја права у одговарајућем правном поступку пред органом управе (чл. 28, ст. 7. ЗЗГ), те се у том смислу његова заштита може сматрати за *ultima ratio*.⁵¹ Али, у изузетним ситуацијама, Заштитник грађана може покренути поступак и пре него што су исцрпљена сва правна средства пред органима управе,

⁴⁹ Nikolić, Z., Kron, L. (2011). *Totalne ustanove i deprivacije. Knjiga o čoveku u nevoљи*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 10–12; Ellis, R. (2021). Prisons as porous institutions. *Theory and Society*, 50, (2), 176.

⁵⁰ Batrićević, A. (2011). Zaštitnik građana i poštovanje prava zatvorenika u Republici Srbiji. *Branič*, 124, (1–2), 151.

⁵¹ *Ibid.*, 152.

ако би подносиоцу притужбе била нанета ненадокнадива штета или ако се притужба односи на повреду принципа добре управе, посебно неко-ректан однос органа управе према подносиоцу притужбе, неблаговремен рад или друга кршења правила етичког понашања запослених у органима управе (чл. 28, ст. 9. ЗЗГ).

Поред притужби, Заштитник грађана има на располагању још једно средство којим може утицати на правилност рада органа управе. Реч је о Редовном годишњем извештају о раду Заштитника грађана и стању људских права у Републици Србији, који овај орган сваке године подноси Народној скупштини (чл. 39. ЗЗГ). У овом извештају наводе се: подаци о активностима у претходној години, подаци о уоченим недостацима у раду органа управе, препоруке за побољшање праксе и нормативног уређења појединачне области, предлози за унапређење положаја грађана у односу на органе управе, као и подаци о спровођењу препорука и предлога из претходних извештаја.

Право на здраву животну средину и дужност њене заштите и унапређења у контексту установа за извршење кривичних санкција

Право на здраву животну средину у међународноправним изворима

Право на здраву животну средину признато је као једно од основних људских права, које припада како садашњим, тако и будућим генерацијама.⁵² Поштовање права на живот у здравој животној средини не представља само дужност државе и органа јавних власти, већ и индивидуалну дужност свих грађана, којима ово право припада.⁵³ Осим тога, право на здраву животну средину тесно је повезано са остваривањем права на здравље, будући да се заштита људског здравља сматра једним од кључних циљева заштите животне средине.⁵⁴

---

⁵² Рауновић, М., Кривокapiћ, В., Крстић, И. (2007). *Osnovi међународних људских права*. Београд: Megatrend универзитет, 56–67, према: Батричевић, А. (2014). *Непредузимање мера заштите животне средине у Србији: појам, значај и државна реакција*. У: Kron, L. (Ur.) *Prestup i kazna: De lege lata et de lege ferenda*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 219.

⁵³ Павловић, З. (2022). Свест грађана о значају заштите животне средине и превенција кривичних дела против животне средине. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 94, (4), 1214.

⁵⁴ Више о томе: Slavnić, L., Majhenšek, K. (2011). *Pravo na zdravlje u kontekstu права na здраву животну средину*. *Pravo – teorija i praksa*, 28 (10–12), 1–26.

Уједињене нације почињу да посвећују више пажње проблемима заштите животне средине крајем шездесетих година двадесетог века и то под утицајем резултата бројних научних истраживања, која су упозоравала на њену угроженост.⁵⁵ У складу са овим сазнањима, 1972. године у Стокхолму је усвојена Декларација УН о човековој средини (такозвана Стокхолмска декларација), у којој је дефинисано 26 основних принципа заштите животне средине, које треба имплементирати у национална законодавства држава потписница.⁵⁶ Иако сама Стокхолмска декларација не признаје изричито право на здраву животну средину, она успоставља „право на адекватне услове живота у временској перспективи, како би се заштитила животна средина за будуће генерације“⁵⁷. Из наведеног произлази становиште да је здрава животна средина неопходан предуслов за поштовање осталих људских права.⁵⁸

Декларација УН о животној средини и одрживом развоју усвојена је на Конференцији УН одржаној у Рио де Жанеиру, 1992. године и њоме је прокламовано 27 елементарних принципа заштите животне средине које би државе потписнице требало да укључе у своја национална законодавства.⁵⁹ Поред тога, њоме су детаљније разрађени принципи Стокхолмске декларације и уведени неки нови, како би се ускладили системи заштите животне средине на националном и универзалном нивоу.⁶⁰ Ипак, у Рио декларацији право на здраву животну средину није препознато као засебно право, већ је до тога дошло тек 1994. године у Ксантини извештају израђеном под окриљем Поткомисије УН за људска права, који наглашава повезаност између здраве животне средине и остваривања основних људских права, попут права на здравље и права на рад.⁶¹

Конечно, право на здраву и чисту животну средину прокламовано је као засебно право у Афричкој повељи о људским правима и правима народа, која ово право види као колективно, а не као индивидуално право.⁶² Такође, Протокол из Сан Салвадора уз Америчку конвенцију о

⁵⁵ Попов, Д. (2013). Начела заштите животне средине у документима Уједињених нација, Европске уније и Закона о заштити животне средине Републике Србије. *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 47, (2), 132.

⁵⁶ *Ibid.*; види и: Лилић, С. (2010). *Еколошко право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 48–49.

⁵⁷ Tintor, Lj. (2022). *Pravo na čistu i zdravu životnu sredinu – dometi i ograničenja ljudskog prava u nastajanju*. *Harmonius*, 11, 315.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Попов, Д. (2013). *Op. cit.*, 132.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Tintor, Lj. (2022). *Op. cit.*, 315.

⁶² *Ibid.*, 315–316.

људским правима из 1998. године признаје да свако има право да живи у здравој животној средини.⁶³ Споразум из Есказа из 2018. године признаје свакоме право на здраву животну средину, наглашавајући да оно припада како садашњим, тако и будућим генерацијама.⁶⁴

Право на здраву животну средину у законодавству Републике Србије

Када је реч о националним правним изворима, најпре треба истаћи да је Република Србија имплементирала у своје законодавство основне принципе садржане у актима донетим под окриљем Организације Уједињених нација и Европске уније.⁶⁵ Право на здраву животну средину загарантовано Уставом Републике Србије, према чијем чл. 74. је свако одговоран за заштиту животне средине и дужан да је чува и побољшава. Поред тога, Устав Републике Србије у свом чл. 21. забрањује дискриминацију, што значи да право на здраву животну средину припада свим грађанима, укључујући и грађане који су лишени слободе.

Закон о заштити животне средине⁶⁶ (у даљем тексту: ЗЗЖС) дефинише животну средину као скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот (чл. 3, ст. 1, т. 1. ЗЗЖС). Списак субјеката који су према одредбама ЗЗЖС-а одговорни за њену заштиту и очување укључује широк спектар појединаца, органа и институција, а из њега се може закључити да међу поменуте субјекте, одговорне за заштиту животне средине, спадају и установе за извршење кривичних санкција. Наиме, ЗЗЖС предвиђа да систем заштите животне средине, у оквиру својих овлашћења, обезбеђују: 1) Република Србија; 2) аутономна покрајина; 3) општина, односно град; 4) предузећа, друга домаћа и страна правна лица и предузетници који у обављању привредне и друге делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину; 5) научне и стручне организације и друге јавне службе као и 6) грађанин, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације (чл. 4, ст. 1. ЗЗЖС). Истом законском одредбом прописана је дужност свих набро-

⁶³ Tintor, Lj. (2022). Pravo na čistu i zdravu životnu sredinu – dometi i ograničenja ljudskog prava u nastajanju. *Harmonius*, 11, 316.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Попов, Д. (2013). Наčела заштите животне средине у документима Уједињених нација, Европске уније и Закона о заштити животне средине Републике Србије. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 47 (2), 131.

⁶⁶ Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011, 14/2016, 76/2018, 95/2018. и 95/2018.

јаних субјеката да животну средину чувају и унапређују (чл. 4, ст. 2. ЗЗЖС). Осим тога, прописано је и то да су поменути субјекти одговорни за сваку активност којом мењају или могу променити стање и услове у животној средини, односно за непредузимање мера заштите животне средине, у складу са законом (чл. 5, ст. 1. ЗЗЖС). У том смислу, прописано је да су поменута правна и физичка лица дужна да у обављању својих делатности обезбеде: рационално коришћење природних богатстава; урачунавање трошкова заштите животне средине у оквиру инвестиционих и производних трошкова, као и примену прописа, односно предузимање мера заштите животне средине, у складу са законом (чл. 5, ст. 2. ЗЗЖС).

ЗЗЖС предвиђа да су државни органи, научне установе, установе у области образовања, здравства, информисања, културе и друге установе, као и други облици удруживања, дужни да у оквиру својих делатности, подстичу, усмеравају и обезбеђују јачање свести о значају заштите животне средине (чл. 6, ст. 1. ЗЗЖС). При томе је наведено да се ова обавеза спроводи кроз систем образовања и васпитања, научно-истраживачког и технолошког развоја, усавршавања у процесу рада, јавног информисања и популаризације заштите животне средине (чл. 6, ст. 2. ЗЗЖС).

Следствено цитираним одредбама ЗЗЖС-а, нема сметњи да се списку субјеката одговорних за заштиту животне средине прикључе и установе за извршење кривичних санкција, у оноликој мери у коликој се у њима одвијају активности од значаја за животну средину. Такође, ЗЗЖС прописује обавезе за различите субјекте, које су усмерене на подстицање јачања свести о значају заштите животне средине. Као један од начина за подизање свести о значају ове проблематике наводе се образовање и васпитање, а ове активности је свакако могуће реализовати и у установама за извршење кривичних санкција.

Установе за извршење кривичних санкција не могу функционисати потпуно самостално, већ се макар делимично морају ослањати на друге субјекте који им обезбеђују добра и пружају услуге попут исхране, одевања и здравствене заштите.⁶⁷ Ипак, у установама за извршење кривичних санкција спровode се и одређене делатности из области пољопривреде, сточарства, али и индустријске производње, прераде сировина итд., које могу имати утицаја на стање животне средине. У том смислу, потребно је истаћи да се и у односу на установе за извршење кривичних санкција примењују захтеви ЗЗЖС-а у погледу квалитета животне средине и захтеви у погледу дозвољених нивоа емисија загађујућих материја које се у њу смеју испуштати.

⁶⁷ Ellis, R. (2021). Prisons as porous institutions. *Theory and Society*, 50, (2), 175–199, 181.

Тако је чл. 39. ЗЗЖС-а прописано да се на нивоу Републике Србије утврђују захтеви у погледу квалитета животне средине, односно да се одређују граничне вредности нивоа загађујућих материја, буке, зрачења и енергије и граничне вредности њихових емисија у ваздух, воду и земљиште, укључујући и емисију из мобилних извора загађивања (чл. 39, ст. 1. ЗЗЖС). Такође, постројења се могу градити и активности обављати у овим установама само уколико су испуњени прописани захтеви у погледу емисије и нивоа загађујућих материја у медијумима животне средине опреме и уређаја којима се смањује или спречава емисија загађујућих материја или енергије и обезбеђује њено очување, односно ако су предузете друге мере и радње за обезбеђивање прописаних услова заштите животне средине (чл. 40, ст. 1. ЗЗЖС). Дакле, и у установама за извршење кривичних санкција, односно постројењима која у оквиру њих функционишу, загађујуће и опасне материје, отпадне воде или енергија смеју се испуштати у ваздух, воду и земљиште на прописан начин и у количинама, односно концентрацијама или нивоима које нису изнад прописаних граничних вредности (чл. 40, ст. 2. ЗЗЖС).

**Одредбе Закона о извршењу
кривичних санкција Републике Србије од значаја
за озелењавање установа за извршење кривичних санкција**

Важећи нормативни оквир којим је уређено извршење кривичних санкција у Републици Србији пружа довољно простора за примену озелењавања у установама за извршење кривичних санкција. Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС) одређује да је смисао извршења кривичних санкција успешна реинтеграција осуђених лица у друштво (чл. 2. ЗИКС). У оквиру тога, сврха извршења казне затвора јесте да осуђени током извршења казне, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне, како убудуће не би чинио кривична дела (чл. 43. ЗИКС).

Будући да озелењавање простора у којима бораве осуђена лица има за циљ да поспешу процес ресоцијализације, може се констатовати да озелењавање установа за извршење кривичних санкција заправо доприноси остварењу сврхе кривичних санкција. При томе треба имати у виду да лишење слободе не значи нужно константан боравак у затвореном простору, већ да оно укључује и боравак на отвореном простору, али у оквиру

затворског комплекса и у ограниченом периоду.⁶⁸ Једина ограничења која у том погледу постоје, проистичу из саме природе казне лишења слободе, као и из природе режима живота у затвору и захтева безбедности.⁶⁹

Озелењавање установа за извршење кривичних санкција може се спроводити како кроз ангажовање запослених у тим установама или запослених у другим субјектима, тако и кроз ангажовање осуђених лица која у њима издржавају казну.⁷⁰ Најчешће је реч о укључивању ових лица у различите програме рада, који су некада пропраћени и едукацијом у области хортикултуре, због чега су за регулисање овог питања од значаја и одредбе ЗИКС-а којима су регулисане области рада и образовања осуђених лица.⁷¹

ОЗЕЛЕЊАВАЊЕ УСТАНОВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

Осврт на теренско истраживање о озелењавању установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији спроведено 2019. године

Примери добре праксе озелењавања установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији који су представљени у овом раду иницијално су и много детаљније анализирани у монографији *Сусрет друштвеног и биолошког – озелењавање затворских заједница*, аутора Оливере Павићевић, Љепосаве Илијић и Ане Батрићевић, коју је 2020. године објавио Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду. У делу поменуто монографије који је посвећен практичним аспектима озелењавања установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији описано је на који начин се озелењавање спроводи у следећим установама: 1) Казнено-поправном заводу у Нишу, 2) Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици, 3) Казнено-поправном заводу у Пожаревцу – Забели, 4) Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу и 5) Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљево.

⁶⁸ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 169–170.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*, 173.

⁷¹ *Ibid.*

Теренско истраживање у овим установама аутор овог рада је спровео током 2019. године и то применом следећих метода: посматрања, полуструктурисаних интервјуа са запосленима у набројаним установама за извршење кривичних санкција и документарног фотографисања озелењених простора у оквиру завода. Циљ истраживања је био да се прикупе информације о томе колико се и на који начин у установама за извршење казне лишења слободе у Србији примењује идеја озелењавања. Аутор је настојао да испита да ли наведене установе имају површине под зеленилом, где се оне налазе, колики део завода заузимају, које културе се на њима узгајају, ко их одржава, колико су осуђена лица заинтересована да учествују у озелењавању и какви су планови за озелењавање ових завода у будућности.⁷² У овом раду направљен је сумарни осврт на резултате поменутог истраживања, док су они много детаљније и заједно са документарним фотографијама представљени у поменутој монографији. При томе треба имати у виду да су ти резултати пресек стања у тренутку када су истраживања спроведена, дакле, 2019. године, што значи да је до сада могло доћи до одређених промена на том плану. Без обзира на одређену временску дистанцу, налази до којих је аутор том приликом дошао и даље су актуелни и омогућавају остваривање увида у примере добре праксе озелењавања установа за извршење кривичних санкција у нашој земљи.

Озелењавање Казнено-поправног завода у Нишу

Казнено поправни завод у Нишу данас спада у установе за извршење кривичних санкција општег типа, а по степену обезбеђења припада установама затвореног типа. Завод има капацитете за смештај 1.900 лица у три павилјона, али, узимајући у обзир и друге околности, његове реалне смештајне могућности треба свести на 1.200 места.⁷³ Казнено-поправни завод у Нишу организован је према принципима ирског прогресивног система, што значи да у њему постоје одељења затвореног, полуотвореног и отвореног типа, као и одељење за извршење мере притвора.⁷⁴

Према речима запослених у Казнено-поправном заводу у Нишу, у овој установи се стално настоји да окружење у којем бораве и они сами и осуђена лица буде оплемењено зеленилом, а истовремено се има у

---

⁷² Pavićević, O., Plijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 176–177.

⁷³ *Ibid.*, 190–191.

⁷⁴ *Ibid.*, 191.

виду и практични аспект озелењавања у смислу да се оно сагледава и као вид радног ангажовања и професионалног оспособљавања осуђених лица и као пољопривредна делатност.⁷⁵ У Казнено-поправном заводу у Нишу, осуђена лица имају могућност да похађају обуку за биљну производњу, у оквиру које обављају и практичан рад у заводским баштама и пластеницима.⁷⁶ Обрађује се укупно 200 хектара земље у оквиру заводског комплекса, а на њој се углавном гаје житарице, воће и поврће које се користи и за продају на тржишту и за исхрану осуђених лица, запослених у Заводу, гостију хотела „Препород“ који ради у оквиру Завода, али и за исхрану стоке и живине која се узгаја такође у оквиру Завода.⁷⁷

Осим тога, осуђена лица која издржавају казну у Казнено-поправном заводу у Нишу ангажована су и на уређивању зелених површина и узгајању цвећа у оквиру заводског комплекса, чиме доприносе оплемењавању свог животног окружења, развијајући при томе естетске вредности и хумане карактеристике личности.⁷⁸ Такође, осуђена лица из овог завода неретко су ангажована на уређивању зелених површина изван Завода – јавних простора у граду, болница, касарни, сакралних места итд.⁷⁹ Поврх тога, осуђена лица у Казнено-поправном заводу у Нишу баве се и прављењем парковског мобилијара, за потребе општина, спортских удружења и других корисника, а учествују и у акцијама уређења зелених површина и пошумљавања.⁸⁰

Озелењавање Казнено-поправног завода у Сремској Митровици

Казнено-поправни завод у Сремској Митровици се према степену обезбеђења сврстава у затворене установе са затвореним, полуотвореним и отвореним одељењем, као и одељењем за извршење мере притвора.⁸¹ Од када је саграђен 1899. године до данас, у овом казнено-поправном заводу нису вршене никакве значајније интервенције у архитектонском смислу, те је сачуван његов аутентични изглед са видљивим утицајем

⁷⁵ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 191.

⁷⁶ *Ibid.*, 191–192.

⁷⁷ *Ibid.*, 193–194.

⁷⁸ *Ibid.*, 194.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*, 194–195.

⁸¹ *Ibid.*, 178.

пенсилванијског стила, који подразумева постојање спољних ћелија, да би у просторије у којима бораве осуђена лица улазили свеж ваздух и природна светлост.⁸²

Још од његовог оснивања, у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици постоји пуно зелених површина, а њихов број је нарочито повећан након Другог светског рата.⁸³ Завод већ дуже времена сарађује са јавним предузећем за газдовање шумама „Србија шуме“ и јавним предузећем „Војводина шуме“.⁸⁴ Поред тога, Завод поседује и 750 хектара обрадиве земље под засадима воћа и поврћа, које се углавном користи за исхрану осуђених лица и запослених.⁸⁵

Осуђена лица из овог завода ангажована су и на различитим пројектима и акцијама озелењавања које се спроводе изван њега, као што је на пример био пројекат пошумљавања „Једно дрво за једног ратника“.⁸⁶ Поред тога, нека осуђена лица ангажована су на озелењавању, сакупљању жира и чишћењу шума у предузећу „Војводина шуме“.⁸⁷ Површине у оквиру заводског комплекса које се не користе као обрадиве употребљавају се за засаде дрвећа у сарадњи са предузећима „Војводина шуме“ и „Србија шуме“.⁸⁸

Запослени у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици истичу да су осуђена лица мотивисана да се баве хортикултуром, воћарством и повртарством јер тако квалитетније проводе слободно време, а приметни су и бројни позитивни ефекти таквог ангажовања.⁸⁹ Поред практичних аспеката ових делатности, уочен је и благотворни ефекат декоративног зеленила како на осуђена лица, тако и на запослене у смислу поправљања њиховог расположења и смањења осећаја стреса и нелагодности.⁹⁰

---

⁸² Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog ozelenjavanja zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 179.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*, 180.

⁸⁵ *Ibid.*, 180–181.

⁸⁶ *Ibid.*, 180.

⁸⁷ *Ibid.*, 181.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*, 182.

⁹⁰ *Ibid.*

Озелењавање Казнено-поправног завода у Пожаревцу – Забели

Темељи данашњег Казнено-поправног завода у Забели постављени су средином 19. века, а објекат предвиђен за ћелијски систем издржавања казне, односно за фазу у склопу прогресивног система саграђен је између 1928. и 1930. године.⁹¹ Процењује се да Казнено поправни завод у Пожаревцу – Забели има око 3 хектара површине под стаблима, укључујући и пошумљени простор и уређени парк. Поврх тога, Заводу припада око 180 хектара обрадивог земљишта, на којем се узгајају различите пољопривредне културе које се првенствено користе за исхрану домаћих животиња, док се вишак продаје на тржишту, али и сезонско поврће, за исхрану осуђених лица, запослених и гостију хотела који ради у оквиру Завода.⁹² Осуђена лица учествују и у обради пољопривредног земљишта у Заводу и у пошумљавању, а у оквиру Завода гаје се и расади цвећа, претежно у стакленицима и пластеницима.⁹³

За овај казнено-поправни завод карактеристично је то да се у њему већ неколико година уназад два пута годишње организује обука осуђених лица из области узгоја поврћа у стакленицима и пластеницима.⁹⁴ Учесници обуке добијају потврду о томе, што им повећава шансе за запослење у тој области након изласка из Завода.⁹⁵ У оквиру заводског одсека за пољопривреду основан је посебан огранак за пошумљавање, а осуђена лица редовно учествују у различитим акцијама пошумљавања и ван завода, пре свега помажући предузећу „Србија шуме“.⁹⁶

Озелењавање Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу

Још од његовог оснивања, у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу постоји башта у којој се у декоративне сврхе узгаја класично баштенско цвеће, а будући да су на одржавању ове баште ангажоване осуђенице, она има и важну улогу у њиховој ресоцијализацији кроз

⁹¹ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 184.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, 185.

⁹⁴ *Ibid.*, 186.

⁹⁵ *Ibid.*, 186.

⁹⁶ *Ibid.*

упошљавање. Будући да башта није велика, њен највећи део користи се за гајење воћа и поврћа које се користи за исхрану осуђеница, тако да за цвеће не остаје превише места.⁹⁷ Наиме, воће и поврће које се узгаја у овој установи користи се махом за њихову исхрану а, према речима запослених, једина ограничења у погледу озелењавања су она која произлазе из захтева безбедности, што је посебно видљиво у затвореном одељењу.⁹⁸ Осим стаза и зелених површина, у Заводу постоји и леп мобилијар, захваљујући чему су осуђенице у могућности да квалитетно и угодно проводе слободно време на отвореном простору.⁹⁹ У Заводу су засађене разне врсте биља, укључујући и медитеранско, а осуђенице су ангазоване на његовом одржавању што, како наводе запослени у Заводу, има нарочито позитивне ефекте на њихово расположење.¹⁰⁰

Бројне осуђенице које имају право да раде ван Завода ангазоване су у Јавном комуналном предузећу „Комуналне службе“ Пожаревац на одржавању градских јавних зелених површина.¹⁰¹ Према речима запослених, код осуђеница је присутно интересовање за хортикултуру, али до сада није организована нека посебна обука из те области, већ им се само дају практична упутства и задаци, што је опет свакако значајно за стицање и унапређивање њихових радних навика.¹⁰²

Озелењавање Казнено-поправног завода за малолетнике у Ваљеву

Казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљеву, који је почео са радом 1965. године, окружен је природом – реком, пропланцима и шумом и поклања велику пажњу озелењавању.¹⁰³ То је нарочито важно ако се има у виду чињеница да у њему бораве веома младе особе, за чије психо-физичко здравље и благостање боравак у природи има изузетан значај.¹⁰⁴ У заводском комплексу направљена су три шеталишта опремљена парковским мобилијаром и окружена дрвећем, ниским растињем, баштенским

---

⁹⁷ Pavićević, O., Pijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 189.

⁹⁸ *Ibid.*, 187.

⁹⁹ *Ibid.*, 186.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 188.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*, 189.

¹⁰³ *Ibid.*, 195–196.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 196.

цвећем и травњацима, која служе као простор за одмор и рекреацију.¹⁰⁵ Поред рекреативне и декоративне функције, озелењавање и у овој установи има и своју практичну сврху, која се састоји у могућности радног ангажовања осуђених лица на економији и фарми у оквиру Завода, најчешће у башти, у стакленику или на њиви.¹⁰⁶ У стакленику се узгаја сезонско поврће које се користи за исхрану осуђених лица и запослених у заводу, док се на економији узгаја воће.¹⁰⁷

Многа лица која бораве у Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљеву су пре доласка на издржавање казне живела у руралном окружењу, те им посебно значи да наставе са обављањем пољопривредних делатности и то у природи, на отвореном.¹⁰⁸ Због тога је њихово интересовање за радна места која укључују боравак на отвореном много веће него за она која подразумевају рад у производним погонима у Заводу, што потврђује и податак да се за прва пријави скоро 10 пута више заинтересованих лица него што је у стварности потребно.¹⁰⁹ Осуђена лица која то желе обављају послове везане за уређење зелених површина и то под надзором инструктора за хортикултуру (који су агрономи по струци) и уз помоћ других запослених у Заводу.¹¹⁰ Казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљеву такође има успешну сарадњу са предузећем „Србија шуме“, а лица која у њему издржавају казну до сада су засадила велики број стабала на планинама у околини Ваљева, које су биле погођене сушом и пожарима.¹¹¹

Два шеталишта у унутрашњем дворишту Завода, које се налази под појачаним надзором, осликана су муралима са мотивима дрвећа, клупа, бицикала, чиме се ствара визуелни утисак боравка на отвореном, у парку. Према речима запослених, овакво, посредно уношење елемената природе у Завод веома позитивно се одразило на расположење осуђених лица која у њему бораве.¹¹²

---

¹⁰⁵ Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 196.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 196.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 198–199.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 197.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*, 197–198.

¹¹² *Ibid.*, 199.

ЗАКЉУЧАК – ПРОЖИМАЊЕ ПЕНОЛОГИЈЕ И ЕКОЛОГИЈЕ КАО ПРОСТОР ЗА НОВЕ ПРИСТУПЕ СУЗБИЈАЊУ ПОВРАТА

Међународни и национални правни извори релевантни како за област заштите животне средине, тако и за област извршења кривичних санкција потврђују да право човека на здраву животну средину данас представља једно од основних људских права као и да се оно мора гарантовати свим грађанима, укључујући и оне који су лишени слободе, наравно, у мери у којој је то могуће с обзиром на ограничења која проистичу из саме природе казне затвора. У том смислу веома је важно да се, са једне стране, препозна да установе за извршење кривичних санкција свакако представљају субјекте којима припада дужност заштите и унапређења животне средине, али и да се, са друге, еколошки интереси ускладе са захтевима безбедности осуђених лица и запослених у овим установама. Такође је изузетно битно да се у тој области спрече злоупотребе, на које указују поједини аутори критикујући неолиберални модел затвора који је најзаступљенији у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији.¹¹³

Неспорно је да установе за извршење кривичних санкција имају потенцијал да својим свакодневним активностима допринесу како унапређењу, тако и загађењу животне средине, те да се оне морају придржавати истих еколошких прописа као и сви други субјекти. Истовремено, јасно је да ове установе могу у знатној мери допринети заштити, очувању и унапређењу животне средине и промовисању еколошких вредности. Уз то, озелењавањем установа за извршење кривичних санкција и уопште ангажовањем осуђених лица на обављању послова у вези са тим процесом доприноси се превазилажењу затворских депривација, што свакако поспешује ресоцијализацију. Обуком осуђених лица за обављање послова из области хортикултуре повећава се њихова запошљивост по изласку на слободу, чиме се доприноси сузбијању рецидивизма. Коначно, подизањем еколошке свести како осуђених лица тако и шире јавности кроз разне активности везане за озелењавање посебно се доприноси превенцији кривичних дела против животне средине.¹¹⁴

Резултати теренског истраживања спроведеног у казнено-поправним заводима у Србији потврђују да се идеја озелењавања установа за

---

¹¹³ Више о томе: Jewkes, Y., Moran, D. (2015). The paradox of the 'green' prison: Sustaining the environment or sustaining the penal complex? *Theoretical Criminology*, 19, (4), 452.

¹¹⁴ Batrićević, A. (2013). Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve? *Temida*, 1, (16), 113–132.

извршење кривичних санкција у нашој земљи спроводи са пуно ентузијазма и вере у његове позитивне ефекте на осуђена лица и запослене у заводима. Активности осуђених лица у вези са озелењавањем спроводе се преваходно као облици њиховог радног ангажовања, с тим што се у неким од установа организује и обука осуђених лица из ових области. Ова тенденција је свакако позитивна и треба је наставити, али и унапредити у смислу додатне едукације осуђених лица из области заштите животне средине, нарочито када је реч о учиниоцима такозваних еколошких кривичних дела.

ЛИТЕРАТУРА

- Aslan, L. (2016). A Qualitative Evaluation of the Phoenix Futures Recovery Through Nature Program: A Therapeutic Intervention for Substance Misuse. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 11, (2), 93–108.
- Batrićević, A. (2013). Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve? *Temida*, 1, (16), 113–132.
- Batrićević, A. (2011). Zaštitnik građana i poštovanje prava zatvorenika u Republici Srbiji. *Branič*, 124, (1–2), 135–156.
- Batrićević, A. (2014). Nepreduzimanje mera zaštite životne sredine u Srbiji: pojam, značaj i državna reakcija. У: Kron, L. (Ur.) *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 219–235.
- Batrićević, A., Ilijić, Lj. (2014). Health Care of Prisoners as a Crime Prevention Factor: General Standards and Conditions in Serbia. У: *Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol. 1 – International Scientific Conference „Archibald Reiss Days“*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 441–450.
- Ellis, R. (2021). Prisons as porous institutions. *Theory and Society*, 50, (2), 175–199.
- Frumkin, H., Bratman, G. N., Breslow, S. J., Cochran, B., Kahn Jr, P. H., Lawler, J. J., Levin, P. S., Tandon, P. S., Varanasi, U., Wolf, K. L., Wood, S. A. (2017). Nature contact and human health: A research agenda. *Environmental Health Perspectives*, 125 (7), <https://doi.org/10.1289/EHP1663>
- Gillespie, W. (2005). A multilevel model of drug abuse inside prison. *The Prison Journal*, 85, (2), 223–246.
- Ilijić, Lj. (2014). *Osuđeni i deprivacije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Jewkes, Y., Moran, D. (2015). The paradox of the 'green' prison: Sustaining the environment or sustaining the penal complex?. *Theoretical Criminology*, 19, (4), 451–469.
- Jovanić, G., Petrović, V. (2020). Neusaglašenost kriminalne etiologije i penalnog tretmana osuđenih zavisnika od droga. *Zbornik rezimea – stručno-naučna konferen-*

- cija sa međunarodnim učešćem „Dani defektologa Srbije“, Beograd, 20–23. 2. 2020. Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- Kljajević, S. (2017). Istraživanja zloupotrebe droga i tretman zavisnosti u penitencijernim ustanovama. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16, (2), 223–252.
- Lilić, S. (2010). *Ekološko pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Lindemuth, A. (2007). Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the US: Precedents and Contemporary Applications. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8, (1), 87–97.
- Moore, E. O. (1981). A prison environment's effect on health care service demands. *Journal of Environmental Systems*, 11, (1), 17–34.
- Moran, D. (2019). How the prison environment can support recovery. *Prison Service Journal*, (242), 44–49.
- Moran, D., Turner, J. (2019). Turning over a new leaf: The health-enabling capacities of nature contact in prison. *Social Science & Medicine*, 231, 62–69.
- Nenadić, S. (2022). Pretpostavka nevinosti i dostojanstvo ličnosti. *Studia Iuridica Montenegrina*, 4, (1), 25–41.
- Nikolić, Z. (2005). *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nikolić, Z., Kron, L. (2011). *Totalne ustanove i deprivacije. Knjiga o čoveku u nevolji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Papović, J. (2012). Evropska zatvorska pravila – segment zaštite ljudskih prava u evropskom pravnom prostoru. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 62, 605–617.
- Paunović, M., Krivokapić, B., Krstić, I. (2007). *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2020). *Susret društvenog i biološkog – ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Pavlović, Z. (2022). Svest građana o značaju zaštite životne sredine i prevencija krivičnih dela protiv životne sredine. *Glasnik Advokatske komore Voјvodine*, 94, (4), 1214–1228.
- Popov, D. (2013). Načela zaštite životne sredine u dokumentima Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Zakona o zaštiti životne sredine Republike Srbije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 47, (2), 131–146.
- Sandifer, P. A., Sutton-Grier, A. E., Ward, B. P. (2015). Exploring connections among nature, biodiversity, ecosystem services, and human health and well-being: Opportunities to enhance health and biodiversity conservation. *Ecosystem Services*, 12, 1–15.
- Slavnić, L., Majhenšek, K. (2011). Pravo na zdravlje u kontekstu prava na zdravu životnu sredinu. *Pravo – teorija i praksa*, 28, (10–12), 1–26.
- Soković, S. (2006) Sprečavanje torture u izvršenju krivičnih sankcija – relevantni međunarodni pravni standardi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 1, (1–2), 173–189.

- Spafford, A. (1991). *The Prison Landscape and the Captive Audience: Is Nature Necessity or Amenity?* Landscape Architecture, University of Illinois, Urbana-Champaign.
- Stevanović, Z. (2012). *Zatvorski sistemi u svetu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Tintor, Lj. (2022). Pravo na čistu i zdravu životnu sredinu – dometi i ograničenja ljudskog prava u nastajanju. *Harmonius*, 11, 313–334.
- West, M. (1986). *Landscape Views and Stress Response in the Prison Environment* (MA Thesis). Seattle: University of Washington.

Pravni propisi

- Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Службени гласник РС*, бр. 110/2014. и 79/2016.
- Recommendation R(87)3 of The Committee of Ministers to Member States on The European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 12 February 1987. Преузето 25. 8. 2023. са: <https://rm.coe.int/16804f856c>
- Recommendation Rec(2006)2–rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies. Преузето 25. 8. 2023. са: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>
- Recommendation Rec(2006)2–rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies). Преузето 25. 8. 2023. са: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581
- The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), UNODC. Преузето 25. 8. 2023. са: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006. и 115/2021.
- Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014. и 35/2019.
- Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом бр. 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола бр. 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола бр. 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола бр. 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола бр. 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола бр. 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне

- у свим околностима, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005. и 7/2005. и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/2010. и 10/2015.
- Закон о ратификацији Конвенције о спречавању муčenja и нечовечних или понижавајућих поступака и казњавања, изменјене и допуњене Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/2003.
- Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 9/1991.
- Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 7/1971.
- Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 16/2005. и 2/2006. и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 7/2011.
- Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011, 14/2016, 76/2018, 95/2018. и 95/2018.
- Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 105/2021.